

Att tala till kvinnor och vinna deras röster

Socialdemokratiska kvinnoförbundets agitation inför valet 1921

MALIN ARVIDSSON

Lunds universitet

I denna uppsats studeras socialdemokratiska kvinnors organisering och kampanjmetoder vid tiden för den allmänna och lika rösträttens införande. Undersökningen visar att erfarna kvinnliga agitatorer var mycket efterfrågade och ger exempel på kvinnoförbundets strategier för att trots begränsade resurser ordna talarturnéer. I den skriftliga agitationen tilltalades kvinnliga väljare både som del av ett enhetligt kvinnokollektiv och med epitet som betonade klasstillhörighet.

I och med införandet av allmän och lika rösträtt 1919/1921 avskaffades det så kallade könsstrecket och samtidigt blev kvinnor valbara till riksdagens båda kammare.¹ Även om kvinnor därmed inte längre var formellt uteslutna från politiskt medborgarskap har genushistorisk forskning visat att kvinnors roll i politiken debatterades också efter reformen. Det handlade till att börja med om kvinnor som väljare – huruvida de skulle använda sin rösträtt och i så fall hur. En socialdemokratisk ledamot av andra kammaren motionerade om att kvinnors och mäns valsedlar skulle räknas för sig, i syfte att möjliggöra valstatistik uppdelad utifrån kön – ett förslag som dock mötte invändningar från såväl liberalt

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Studien har möjliggjorts genom stipendium ur Helge Ax:son Johnsons stiftelse och Stockholms Arbetareinstitutsförenings stipendium för fördjupade studier om svenskt folkbildningsarbete.

1. Josefina Rönnbäck, *Politikens genusgränser: Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921* (Stockholm 2004).

Malin Arvidsson (f. 1983) är fil. dr i historia verksam vid Avdelningen för Mänskliga rättigheter, Historiska institutionen, Lunds universitet och arbetar för närvarande med forskningsprojektet Truth & Reconciliation in the Nordic Countries (TRiNC).

E-post: malin.arvidsson@mrs.lu.se

som konservativt håll och inte genomfördes.² Det handlade också om ett kvarvarande motstånd mot kvinnor som valda representanter. Inom partierna förekom strider kring hur vallistorna skulle sättas samman och mycket få kvinnliga kandidater placerades på valbar plats 1921.³ Slutligen handlade det om kvinnors ställning inom de politiska partierna. Som tidigare studier har visat påverkade den kvinnliga rösträtten partiernas förhållningssätt till kvinnlig särorganisering – antingen det gällde ökad samordning av redan existerande kvinnoorganisationer, som Frisinnade kvinnors riksförbund, eller nystartade som Svenska landsbygdens kvinnoförbund.⁴ Ett särskilt slående exempel är bildandet av Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund (SSKF) år 1920. Förslag om en separat kvinnoorganisation inom Socialdemokratiska arbetarepartiet (SAP) hade varit högst kontroversiella i flera decennier, men när rösträttsreformen var ett faktum blev planerna på ett eget förbund verklighet.⁵ Utgångspunkten för denna uppsats är att samtidigt som medborgarrätten blev könsneutral gjordes speciella satsningar på att vinna kvinnors röster. Här undersöks särskilt hur organiserade socialdemokratiska kvinnor tilltalade kvinnliga väljare under en central period i den socialdemokratiska kvinnorörelsens historia.

Tidigare arbeten som behandlar nyvalet i september 1921 ger motstridiga bilder av kvinnors deltagande i kampanjarbetet. Statsvetaren Peter Esaiasson menar att partierna misslyckades med att engagera kvinnor i valkampanjen och beskriver opinionsbildningen som "en angelägenhet för främst männen".⁶ Genushistorisk forskning har visat på ett manligt motstånd inom partierna – såväl innan som efter rösträttens införande – och samtidigt synliggjort partikvinnornas agerande. Vad gäller valet 1921 framhåller exempelvis historikern Gunnela Björk att de socialdemokratiska kvinnorna i Örebro övervägde att gå fram med en spränglista, eftersom ingen kvinnlig kandidat hade placerats på val-

2. Petter Tistedt, "Knowing the *Demos*: Gender and the Politics of Classifying Voters in the Aftermath of Universal Suffrage", *Scandinavian Journal of History* 44:3 (2019) s. 332–354. Könsmärkning av röstsedlar förekom dock vid förbudsomröstningen 1922.

3. Drude Dahlerup & Lenita Freidenvall, "Vägen till varannan damernas: Grindvakter, kvotering och representation", i Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), *Rösträttens århundrade: Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige* (Stockholm 2018) s. 305–325.

4. Kjell Östberg, *Efter rösträtten: Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet* (Eslöv 1997) s. 44–45.

5. Östberg (1997) s. 58–59.

6. Peter Esaiasson, *Svenska valkampanjer 1866–1988* (Stockholm 1990) s. 126.

bar plats.⁷ Samtidigt kunde föreställningen om att den stora gruppen av kvinnliga förstagångsväljare utgjorde en osäkerhetsfaktor skapa ett visst handlingsutrymme. Särskilt inom socialdemokratien fanns farhågor om att kvinnor skulle vara mer benägna att rösta konservativt.⁸ Ekonomihistorikerna Pernilla Jonsson och Silke Neunsinger, som studerat socialdemokratiska kvinnors organisering med fokus på hur kön och klass påverkade tillgången till olika former av resurser, nämner att en ovanligt stor satsning på agitation riktad till kvinnor gjordes 1921.⁹ Deras långa tidsperspektiv gör dock att kampanjens former och innehåll inte har undersökts närmare. Den här uppsatsens syfte är att bidra med ny kunskap om hur införandet av kvinnlig rösträtt förändrade förutsättningarna för kvinnors organisering. Detta görs genom en undersökning av Socialdemokratiska kvinnoförbundets tillkomst och förbundets valkampanj riktad till potentiella kvinnliga väljare inför valet 1921.

Framställningen struktureras av tre frågeställningar. Den första handlar om hur centralstyrelsen, som samordnade lokala kvinnoklubbars arbete mellan de kvinnokongresser som hölls vart tredje år, agerade med anledning av rösträttsfrågans lösning: Vilken roll spelade föreställningar om behovet av att mobilisera kvinnliga väljare vid förbundsbildandet? Den andra handlar om kampanjarbetets former: Vilka kampanjkanaler använde socialdemokratiska kvinnor för att värva kvinnors röster i valkampanjen 1921? Den tredje handlar om den skriftliga valagitationens innehåll: Vilka politiska frågor betonades och vilka kategorier av kvinnor tilltalades i SSKF:s kampanjmaterial?

Som Jonsson och Neunsinger har visat hade kvinnoförbundet vissa egna intäkter, såsom medlemsavgifter, men inget fast anslag från partiet och ingen egen valfond. Under valår förekom särskilda bidrag för agitationen men deras tillfälliga karaktär försvårade en långsiktig planering av valkampanjen.¹⁰ För att understryka vilken avgörande roll tillgången till resurser spelade vid beslut om vilka kampanjkanaler som skulle användas har undersökningen en kronologisk disposition. I det första empiriska avsnittet undersöks hur centralstyrelsen agerade för för-

7. Gunnela Björk, *Att förhandla sitt medborgarskap: Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950* (Lund 1999) s. 130.

8. Östberg (1997) s. 71–73; Björk (1999) s. 129–130.

9. Pernilla Jonsson & Silke Neunsinger, *Gendered Money: Financial Organization in Women's Movements, 1880–1933* (New York 2012) s. 151.

10. Jonsson & Neunsinger (2012) s. 150.

bundsbildande med anledning av rösträttsbeslutet och vilken agitation som bedrevs inför marsvalen 1919 samt under 1920. Därefter diskuteras förbundets talarturnéer under våren 1921 följt av en närmare analys av den skriftliga agitationen vid samma tid. Förbundets roll under den mer intensiva delen av valkampanjen sommaren 1921 behandlas i ett särskilt avsnitt och avslutningsvis undersöks hur kvinnliga väljare tilltalades i de upprop som spreds inför septembervalet.

Källmaterialet består av handlingar från centralstyrelsen och senare förbundsstyrelsen: styrelseprotokoll, styrelseberättelser, agitationsrapporter och annan korrespondens samt tryckt material i form av cirkulär, valbroschyrer och valupprip. Även förbundets egen tidskrift *Morgonbris* används för att hämta upplysningar om valkampanjens former och genomförda agitationsmöten. Att endast undersöka kvinnoförbundets material skulle dock inte ge en tillräckligt omfattande bild av socialdemokratiska kampanjaktiviteter riktade till kvinnor. De begränsade ekonomiska resurserna innebar att agitationsturnéer ofta finansierades genom samarbeten mellan kvinnoförbundet och olika partidistrikt.¹¹ Detta illustreras genom en fördjupning om Nelly Thürings framträdanden. Från november 1920 och fram till valet i september 1921 befann hon sig i princip ständigt på resande fot för att agitera.¹² Några av hennes talarturnéer har kunnat kartläggas genom annonser och referat i socialdemokratiska dagstidningar.

Nelly Thüring blev medlem i SAP i samband med första världskrigets utbrott och var aktiv i Göteborgs kvinnoklubb, som nominerade henne till en plats i stadsfullmäktige där hon satt 1917–1920. Kvinnoklubben verkade även för hennes kandidatur till riksdagens andra kammare inför valet 1921.¹³ Till skillnad från många andra partiaktiva kvinnor sattes Nelly Thüring inte upp på vallistan som ”symbolisk representation” utan på ”kampplats”, direkt efter de fyra sittande riksdagsmännen. I och med partiets valframgångar blev hon invald och satt sedan i riksdagen fram till 1928.¹⁴

11. Jonsson & Neunsinger (2012) s. 150.

12. Nils Thüring, ”Nelly Thüring: Den långa och svåra vägen”, opublicerat manuskript, u. å., Handlingar efter Nelly Thüring, Handlingar ordnade efter ämne, samlingsserie, 1873–1985, F1:1, Göteborgs Socialdemokratiska partidistrikt, SAP, Göteborgs föreningsarkiv (GFA).

13. I ett pågående biografiskt projekt undersöker jag Nelly Thürings väg till riksdagen. Vad gäller Thürings agerande i riksdagen, se Camilla Norrbin, *Från isolering till integrering: En kollektivbiografisk studie över de kvinnliga riksdagsledamöterna under tvåkammarriksdagens tid 1922–1970* (Umeå 2004).

14. Dahlerup & Freidenvall (2018) s. 311.

En ofta påtalad utmaning, både vid feministisk organisering och i feministisk historieskrivning med ambitionen att synliggöra kvinnors politiska aktörskap, är att genom att tala om och för kvinnor som grupp riskerar man att återskapa föreställningar om könsskillnader.¹⁵ Jag ställs därmed inför det dilemma som Ulrika Holgersson har artikulera: hur kan vi lyfta fram kvinnor som aktörer i det förflutna utan att falla in i *herstory*-traditionen? Vad hon föreslagit är att, med inspiration från Denise Riley, kontinuerligt ifrågasätta uppfattningen att kvinnor någonsin har existerat som enhetlig kategori och "på samma gång praktisera en politik 'som om' de gjorde det".¹⁶ När jag i det följande skriver om "socialdemokratiska kvinnor" förutsätter jag inte att dessa personer hade gemensamma erfarenheter som kvinnor, utan vad jag tar fasta på är att de valt att organisera sig i egenskap av kvinnor, för att förbättra kvinnors villkor. För att bidra till att destabilisera "kvinna" som kategori och understryka att klass- och genusidentiteter ständigt återskapas genom språket undersöker jag särskilt vilka kategoriseringar som gjordes i SSKF:s kampanjmaterial. Med detta sagt vill jag påminna om Joan W. Scotts påpekande att våra val av studieobjekt inte bara avgörs av rationella överväganden. Det finns oundvikligen en aspekt av identifikation när feministiska historiker skriver om feministiska pionjärer. Särskilt kvinnliga talare som dristat sig till att överskrida gränsen mellan privat och offentligt har fascinerat sedan franska revolutionen, och gör det tydligen än i dag.¹⁷

Tidigare forskning och analytiska utgångspunkter

Som en möjlig orsak till att främst män bedrev valkampanj 1921 nämner Esaiasson att den svenska rörelsen för kvinnors rösträtt inte hade någon tradition av utåtriktad agitation.¹⁸ Genushistorisk forskning har dock visat hur aktiva inom rösträttsrörelsen byggde upp en stor vana vid att ordna talarturnéer och producera skriftligt kampanjmaterial, även om Landsföreningen för Kvinnans Politiska rösträtt (LKPR) endast ordnade

15. Björk (1999) s. 27–28; Joan W. Scott, *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man* (Cambridge, MA, 1996).

16. Ulrika Holgersson, "Herstory revisited", *Scandia* 78:2 (2012) s. 46.

17. Joan W. Scott, *The Fantasy of Feminist History* (Durham 2011) s. 55–59.

18. Esaiasson (1990) s. 126.

en demonstration.¹⁹ Flera erfarna rösträttstalare ingick i frisinnat liberala sammanhang, vilket bland annat har uppmärksammats i biografiska studier.²⁰ Inom socialdemokratin fanns en stark agitatorisk tradition och kvinnor med lång erfarenhet som talare, exempelvis Agda Östlund och Hulda Flood.²¹ Många kvinnor hade likt Nelly Thüring skolats i att tala offentligt inom nykterhetsrörelsen.²² Både inom LKPR och de politiska partierna fanns kvinnor med erfarenhet av att bedriva valkampanj på lokal nivå, särskilt sedan kvinnor 1909 blivit valbara i kommunala val och fler kvinnor blivit röstberättigade genom ändringar i skattelagstiftningen. Dessutom förekom partiöverskridande kvinnolistor, även om detta var en omdebatterad strategi.²³ Min utgångspunkt är därmed inte att partipolitiskt aktiva kvinnor stod inför en ny uppgift inför valkampanjen 1921, snarare hade uppgiften helt andra dimensioner än tidigare.

Den första frågeställningen knyter an till tidigare forskning om socialdemokratiska kvinnors organisering. Att frågan om särorganisering eller ej var kontroversiell inom SAP är väl belagt. Under 1890-talet debatterades detta vid flera partikongresser och svaret blev ofta att det inte existerade någon särskild kvinnofråga, en position som bland annat förespråkades av Kata Dalström som däremot ställde sig positiv till att anställa en kvinnlig agitator. När den första socialdemokratiska kvinnokonferensen ordnades 1907 underströks att syftet inte var att bilda en separat organisation, utan att samordna kvinnliga fackföreningar och kvinnoklubbar.²⁴ Redan vid kvinnokongressen 1908 framfördes ändå förslag om att bilda ett förbund, vilket röstades ned. Frågan togs åter

19. Bertil Björkenlid, *Kvinnokrav i manssamhälle: Rösträttskvinnorna och deras metoder som opinionsbildare och påtryckargrupp i Sverige 1902–21* (Uppsala 1982); Rönnbäck (2004).

20. Christina Florin, *Kvinnor får röst: Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse* (Stockholm 2006); Christina Carlsson Wetterberg, *Jag saknar fruntimmer här: En biografi över Anna Bugge Wicksell* (Stockholm 2020).

21. Magnus Gustafson, pågående avhandlingsprojekt vid Malmö universitet med arbetstiteln: "Äntligen stod kvinnan i talarstolen: Agda Östlunds retoriska karriär från ungdomslogen till riksdagen"; Marianne Swedmark, *Hulda Flood: Socialist, agitator, kvinnopionjär* (Umeå 1993). Till pionjärerna hörde också Kata Dalström, som dock hade lämnat SAP 1917, Gunnela Björk, *Kata Dalström: Agitatorn som gick sin egen väg* (Lund 2017). Se även Hulda Flood, *Den socialdemokratiska kvinnorrörelsen i Sverige* (Stockholm 1939).

22. Vita Bandets arbete för rösträtten behandlas i Åsa Bengtsson, *Nyktra kvinnor: Folkbildare, företagare och politiska aktörer. Vita bandet 1900–1930* (Lund 2012). Nelly Thüring var inte medlem i Vita bandet, men däremot långvarig medlem av IOGT och engagerades bl.a. som resetalare i nykterhetsfrågan 1909–1910.

23. Rönnbäck (2004) s. 38–39, 123–127.

24. Christina Carlsson, *Kvinnosyn och kvinnopolitik: En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910* (Lund 1986) s. 132–137, 189–199.

upp till debatt på kvinnokongresserna 1911 och 1914, men avlogs då av verkställande utskottet med hänvisning till dålig ekonomi. Vid kongressen 1914 valdes dock en centralstyrelse för att sköta samordningen på ett mer beständigt sätt än tillfälliga kommittéer.²⁵ Flera forskare har visat på ett kompakt motstånd mot särorganisering från såväl LO som partistylelsen och konstaterat att planerna på ett förbund accepterades först i och med den kvinnliga rösträtten. Lotta Gröning kommenterar kort att kvinnorna då blev intressanta som väljare och har i sin avhandling visat på en allmän "organisatorisk uppräckning" inför de nya rösträttsbestämmelsernas ikraftträdande.²⁶ Kjell Östberg återger hur Värner Rydén och Gustav Möller i maj 1919 menade att det skulle bli nödvändigt att lyfta fram kvinnofrågor.²⁷ Även Gunnel Karlsson poängterar att kvinnorna nu blev en "intressant målgrupp på ett nytt sätt".²⁸ Det råder alltså inga tvivel om att rösträtten hade betydelse när förbundsfrågan avgjordes. Uppsatsen bygger vidare på tidigare studier, främst baserade på protokoll från partistylelsen och kongresser, genom att undersöka hur ledande socialdemokratiska kvinnor agerade med anledning av rösträttsbeslutet utifrån styrelseprotokoll och cirkulär. Därmed studeras hur de praktiska förutsättningarna för organisering förändrades i och med rösträttens införande.

Den andra frågeställningen är formulerad utifrån Peter Esaiassons standardverk om svenska valkampanjer. Han påpekar att inför det nyval som utlystes till följd av rösträttsreformen och som skulle äga rum i mitten av september 1921 hade utgångspunkten för partiernas valkampanjer förändrats avsevärt jämfört med valet 1920. Antalet röstberättigade hade ökat från 1,2 miljoner till 3,2 miljoner och antalet valkretsar hade minskat från 56 till 28. Trots dessa radikalt förändrade förutsättningar menar Esaiasson att valet 1921 kan klassificeras som en "normalitetskampanj" i den bemärkelsen att partierna använde etablerade kampanjmetoder. Utdelning av så kallade äkta make-kuvert för att underlätta ombudsöstning och därigenom öka valdeltagandet var visserligen ett nytt inslag, men mer genomgripande förändringar ägde rum i samband med valet

25. Gunnel Karlsson, *Från broderskap till systerskap: Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP* (Lund 1996) s. 70–81.

26. Lotta Gröning, *Vägen till makten: SAP:s organisation och dess betydelse för den politiska verksamheten 1900–1933* (Uppsala 1988) s. 121–122, 134.

27. Östberg (1997) s. 58.

28. Karlsson (1996) s. 78.

1911, det första med allmän rösträtt för män, och även det första med ett proportionellt valsysteem vilket stärkte partiernas inflytande över nomineringar. Ytterligare en period av förändring var enligt Esaiasson åren 1928–1936, då kampanjarbetet genomfördes i ett annat medielandskap där radion och valfilmer var viktiga inslag.²⁹

I denna undersökning av socialdemokratiska kvinnors kampanjmetoder utgår jag från den uppdelning som Esaiasson gör mellan direkta och indirekta kampanjkanaler. Till de direkta kanalerna hör valmöten och enligt Esaiasson arrangerades cirka 10 000 sådana mellan juli och september 1921. Till de direkta kanalerna räknas också så kallad husagitation, eller dörrknackning med ett modernare ord, som hade förekommit sedan 1890-talet men blev vanligare i början av 1920-talet. Då detta främst genomfördes av den lokala kampanjorganisationen står husagitationen inte i centrum här. Jag undersöker däremot hur kvinnoförbundet använde indirekta kanaler, till exempel broschyrer, flygblad och dagstidningar. Som Esaiasson noterat spreds särskilda broschyrer till kvinnliga väljare inför 1921 års val.³⁰ Även affischer riktade till kvinnor förekom under åren direkt efter införandet av den kvinnliga rösträtten.³¹ Jag har dock inte gjort någon närmare analys av förbundets valaffischer, men inkluderar exempel på hur affischering användes inför valmöten med förbundets talare. Att ledande socialdemokrater tidigt drog nytta av och drev på politikens medialisering har framhållits av mediehistorikerna Mats Jönsson och Pelle Snickars. Även om socialdemokratiska dagstidningar hade grundats redan på 1880-talet var partipolitiseringen av dagspressen generellt som allra starkast under 1900-talets första decennier.³² Därför är det relevant att undersöka hur socialdemokratisk partipress användes för att nå ut med kampanjaktiviteter riktade till kvinnor.

Esaiasson undersöker även partiernas inställning till själva kampanjarbetet och påvisar skilda kampanjkulturer. En del högerkandidater ställde sig tveksamma till agitation med hänvisning till att det vore en förolämpning mot de röstandes förnuft medan det inom socialdemo-

29. Esaiasson (1990) s. 125–126, 421.

30. Esaiasson (1990) s. 125–127.

31. Nicklas Håkansson, Bengt Johansson & Orla Vigso, "Ojämsställda bilder: Kvinnor och män på svenska valaffischer", i Holgersson & Wängnerud (2018) s. 327–345.

32. Mats Jönsson & Pelle Snickars (red.), *Medier & politik: Om arbetarrörelsens mediestrategier under 1900-talet* (Stockholm 2007) s. 22–24; Bengt Johansson & Tomas Andersson Odén, *Politiska annonser: Partiernas valreklam i dagspressen genom 100 år* (Göteborg 2013) s. 53–56.

kratin fanns en större inriktning på organiserad valagitation.³³ Gröning har visat hur SAP:s organisation anpassades till förändrade valbestämmelser för att möjliggöra mer effektiva valkampanjer, exempelvis genom en distriktsstruktur som följde valkretsindelningen.³⁴ Även bildandet av kvinnoförbundet skulle kunna betraktas som en sådan anpassning. Socialdemokratiska kvinnor bedrev som bekant agitation långt före förbundsbildandet, men då var syftet främst att organisera kvinnor och inte att värva röster. Som Jonsson och Neunsinger har visat utvecklades en rad strategier för att kunna genomföra agitationen trots begränsade resurser. SAP och LO gav ibland tillfälliga ekonomiska bidrag öronmärkta för utåtriktade kampanjer medan det var svårare att få gehör för behovet av medel till administration. När det var ont om pengar prioriterades skriftlig agitation: broschyrer och cirkulär. Talarturnéer kunde ordnas genom samarrangemang med lokala kvinnoklubbar och som en sista utväg ställdes ibland planerade resor in. En poäng av särskild betydelse för denna undersökning är att de kvinnliga organisationernas tid och engagemang är att betrakta som en resurs i sig. Även om viss ersättning utgick för olika uppdrag var den ofta låg.³⁵

Den tredje frågeställningen är formulerad mot bakgrund av tidigare forskning om hur den socialdemokratiska kvinnorörelsens sammansättning och politiska inriktning förändrades under 1900-talets första decennier. Vid den första kvinnokonferensen var de flesta ombuden yrkesarbetande, fackligt organiserade kvinnor, men efter hand blev ombuden för kvinnoklubbar i majoritet och från 1924 var inga kvinnliga fackföreningar anslutna till förbundet.³⁶ Förbättrade villkor för ogifta mödrar och utomäktenskapliga barn var tidigt en viktig fråga som drevs i samarbete med andra kvinnoorganisationer.³⁷ Under mellankrigstiden var spänningen mellan kvinnors rätt till arbete och ett framväxande hemmafruideal en central konfliktlinje.³⁸ På 1930-talet, vilket Karlsson betraktar som kvinnoförbundets genombrottsperiod, ökade förbundets

33. Esaiasson (1990) s. 407–409.

34. Gröning (1988).

35. Jonsson & Neunsinger (2012) s. 150–151, 186–191.

36. Carlsson (1986) s. 190; Jonsson & Neunsinger (2012) s. 187.

37. Helena Bergman, *Att fostra till föräldraskap: Barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900–1950* (Stockholm 2003).

38. Renée Frangeur, "Social Democrats and the Woman Question in Sweden: A History of Contradiction", i Helmut Gruber & Pamela Graves (red.), *Women and Socialism, Socialism and Women* (New York 1998) s. 424–449.

medlemsantal och även inflytandet i samspel med att familjepolitik och befolkningspolitik blev mer centrala områden för SAP.³⁹ Här undersöker jag inte idéutvecklingen i sig, men dessa tidigare analyser av förbundets utveckling visar på relevansen av en undersökning av vilka politiska frågor som betonades i valkampanjen och vilka grupper av kvinnliga väljare man då riktade sig till. Metodologiskt är denna del av undersökningen inspirerad av Ulrika Holgerssons analys av hur begreppet "arbetarkvinnan" konstruerades diskursivt i populärkulturella texter i början av 1900-talet. Jag gör dock inte någon fullskalig diskursanalys, utan en mer traditionell textanalys av hur ordet "kvinna" används i det skriftliga kampanjmaterialet och med vilka epitet som potentiella väljare tilltalades.⁴⁰

Ökad samordning av agitation riktad till kvinnor 1919–1920

I detta avsnitt undersöks hur de socialdemokratiska kvinnorna bedrev valkampanj inför de första lokala valen med allmän och lika rösträtt 1919, hur den nyvunna rösträtten användes som argument för bildandet av ett eget förbund och vilka uppfattningar om kampanjarbetets former som kom till uttryck i samband med förbundsbildandet.

Kort efter den urtima riksdagens uppgörelse i författningsfrågan den 18 december 1918 tog centralstyrelsen upp vad som behövde göras inför valen till stadsfullmäktige och landsting i mars 1919. Styrelsen beslutade att valagitationen främst skulle bedrivas på landsbygden, där det fanns färre kvinnoklubbar än i städerna, och framför allt genom skriftlig agitation: flygblad, broschyrer och *Morgonbris*.⁴¹ Den 2 februari 1919 hölls en konferens i Stockholm för samordning av kampanjen inför marsvalen.⁴² Styrelsen beslutade även att skicka valupprop till både arbetarekommunerna och de socialdemokratiska kvinnoklubbarna.⁴³ I valuppropet uppmanades kvinnoklubbarna att arrangera möten, men samtidigt uttrycktes förståelse för att det kunde vara svårt att ordna kvinnliga talare. Därför gav centralstyrelsen ut ett föredrag "innehållan-

39. Karlsson (1996) s. 122–126. Se även Yvonne Hirdman, *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier* (Stockholm 1992).

40. Ulrika Holgersson, *Populärkulturen och klassamhället: Arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet* (Lund 2005) s. 58–60.

41. Protokoll 2/1 1919, Centralstyrelsen, S-kvinnor, Arbetarrörelsens Arkiv (ARAB).

42. Inbjudan till kvinnokonferens för fackligt organiserade kvinnor i Stockholm den 2 februari 1919, S-kvinnor, ARAB.

43. Protokoll 15/1 1919, Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.

de en *instruktiv och agitatorisk framställning av kommunalpolitik i allmänhet* och så uppställd, att en klubbmedlem med lätthet kan föredraga det på mindre möten".⁴⁴ Inför de lokala valen 1919 satsade centralstyrelsen alltså främst på indirekta kampanjkanaler, vilket motiverades med en vilja att nå landsbygdens kvinnor och bristen på kvinnliga talare. Samtidigt försökte man sänka tröskeln för användandet av direkta kanaler såsom valmöten genom att sprida ett tryckt föredrag.

När centralstyrelsen i början av april 1919 beslöt att kalla till extra kvinnokongress i syfte att bilda ett förbund motiverades detta med "den väntade förestående lösningen av den politiska rösträttsfrågan" och ett ökat behov av samordning. Många nya kvinnoklubbar hade bildats i samband med marsvalen och antalet var nu drygt hundra. Förslag till stadgar för ett kvinnoförbund fanns redan utarbetade.⁴⁵ Datumet sattes till 29–30 juni 1919 och en kallelse gick ut till klubbarna.⁴⁶ När rösträttssegern firades i slutet av maj, sedan den ordinarie riksdagen hade fattat beslut om allmän och lika rösträtt, fanns alltså långt gångna planer på att bilda ett kvinnoförbund.⁴⁷ Den 2 juni 1919 beslöt dock centralstyrelsen att återkalla inbjudan, trots att motioner och handlingar redan inkommit. Endast cirka 15 ombud hade anmält sig och partistyrelsen hade nu meddelat datum för partikongressen 1920.⁴⁸ I augusti 1919 beslutades att kalla till en ordinarie kvinnokongress efter partikongressen.⁴⁹ Även om kvinnoförbundet kom att bildas först i februari 1920 togs alltså initiativet att återuppliva idén om ett separat kvinnoförbund redan våren 1919, både utifrån förväntade författningsändringar och förändrade organisatoriska förutsättningar till följd av införandet av allmän kommunal rösträtt.

Att rösträtten innebar nya förutsättningar betonades återigen när kvinnokongressen inleddes 16 februari 1920. I sitt hälsningsanförande påminde partisekreterare Gustav Möller om vikten av att vinna kvinnors röster:

44. "Till Soc.-dem. Kvinnoklubbarnas styrelser!", Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.

45. Protokoll 2/4 1919, Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.

46. Protokoll 9/4 1919, Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.

47. Det första riksdagsbeslutet om att införa allmän och lika rösträtt för män och kvinnor fattades den 24 maj 1919, medan grundlagsändringen bekräftades 26 januari 1921. Rönnbäck (2004) s. 45–46. Kvarvarande rösträttsstreck undersöks i det pågående VR-projektet "Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921". Se t.ex. Nikka Berg, Martin Ericsson & Fia Sundevall, "Rösträtt för alla? Begränsningar i rösträtten efter 1921, i Holgersson & Wängnerud (2018) s. 219–239.

48. Protokoll 2/6 1919, Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.

49. Protokoll 21/8 1919, Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.

När kvinnorna vid kommande riksdagsmannaval få tillfälle att kasta en oerhörd tyngd i den politiska vågskålen vore det synnerligen ödesdigert om arbetarnas kvinnor stode efter de borgerliga kvinnorna.⁵⁰

Inför debatten om huruvida ett förbund skulle bildas underströk Anna Sterky att: "med kvinnornas ökade rättigheter är det deras plikt att uppträda på ett målmedvetet sätt och med större sammanhållning".⁵¹ Förutom att ett förbund skulle innebära större administrativ kapacitet förväntades det även förbättra kvinnors ställning inom partiet och möjligheten att bilda opinion i särskilda kvinnofrågor. Förslaget att bilda Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund (SSKF) antogs med stor majoritet.⁵² Till ordförande valdes Signe Wessman och i styrelsen ingick även Anna Svensson, Anna Lindhagen, Ruth Gustafson, Agda Östlund, Amanda Frösell och Anna Johansson-Visborg.⁵³

Den fråga som togs upp i flest motioner till kongressen var hur agitationen skulle bedrivas. Sedan tidigare fanns erfarenhet av att ordna talarturnéer i samarbete med kvinnoklubbarna och med visst ekonomiskt stöd från partiet. Under en "agitationsvecka" i början av november 1919 hade ungefär hundra möten hållits över hela landet av ett tiotal kvinnliga talare, bland annat Nelly Thüring som höll 14 möten i Värmland.⁵⁴ Inför kongressen lades en rad förslag på hur det utåtriktade arbetet kunde intensifieras: särskild agitation riktad till tjänarinnor, agitationsinsatser på landsbygden, vägledning av klubbarna genom stöd från avlönade agitatorer och förberedda föredrag samt åtgärder för att "avhjälpa bristen på kvinnliga talare".⁵⁵ När förslagen skulle behandlas lyftes också frågan om hur detta arbete borde benämnas. Agda Östlund menade i sin inledning att man borde undvika beteckningen agitation, eftersom den kunde framstå som skrämmande, och i stället

50. Protokoll förda vid Sverges femte socialdemokratiska kvinnokongress, 16–18/2 1920, S-kvinnor, ARAB s. 8.

51. Protokoll förda vid Sverges femte socialdemokratiska kvinnokongress, 16–18/2 1920, S-kvinnor, ARAB s. 10.

52. Protokoll förda vid Sverges femte socialdemokratiska kvinnokongress, 16–18/2 1920, S-kvinnor, ARAB s. 11–12.

53. "Den socialdemokratiska kvinnokongressen: Sverges socialdemokratiska kvinnoförbund bildat." *Morgonbris* 1920, nr 3, s. 3–4, "Den socialdemokratiska kvinnokongressen", *Morgonbris* 1920 nr 4, s. 3–4. Se även Karlsson (1996) s. 79–81.

54. Agda Östlund, "Agitationen", *Morgonbris* 1920, nr 1, s. 8.

55. Protokoll förda vid Sverges femte socialdemokratiska kvinnokongress, 16–18/2 1920, S-kvinnor, ARAB, s. 18–19.

tala om upplysning. Att anställa agitatorer bedömdes som orealistiskt med hänvisning till ekonomin, däremot skulle förbundsstyrelsen "ordna och leda det politiska organisationsarbetet bland såväl hemmets kvinnor som bland lönearbeterskorna i så stor utsträckning som ekonomin det tillåter".⁵⁶ Här märks en uppdelning i olika kategorier av kvinnor som vi ska återkomma till.

Nelly Thüring ansåg inte att agitationen, som hon menade var förbundets viktigaste uppgift, hade behandlats tillräckligt på kongressen. I en lång artikel i *Morgonbris* gav hon sin syn på hur arbetet borde bedrivas. "Reseturnéer" hade både för- och nackdelar, men var enligt Thüring enda alternativet eftersom partiet hade tillgång till så få talare. Hon utgick i sitt resonemang från att kvinnliga talare var att föredra vid agitation riktad till kvinnor. Utifrån sina egna erfarenheter som rese-talare formulerade hon praktiska råd om hur möten skulle förberedas. Hon förespråkade ett nära samarbete med arbetarekommunerna för att nå ut och betonade särskilt vikten av förarbete genom affischering och andra sätt att göra reklam för arrangemanget. Liksom Agda Östlund varnade Nelly Thüring för att rubriken "agitationsmöte" kunde avskräcka – i stället föreslogs benämningarna "upplysningsmöte, fest, föredrag, föreläsning".⁵⁷ Av Thürings förslag på lösning av lokalfrågan framgår att benämningen upplysning inte endast var en etikett: "Skolorna äro hela kommunens egendom och de böra vara centralhärden för bildning och fostran, inte bara för de små innevånarna, utan även för de stora."⁵⁸ De lokala lärarnas förtroende kunde enligt Thüring vinnas genom att de bjöds in för att medverka med uppläsning eller musik vid mötena.

Inför partikongressen hade centralstyrelsen skickat en motion med begäran om stöd till agitationen, men detta hade avisats med hänvisning till att verkställande utskottet hade en bättre löpande överblick av ekonomin.⁵⁹ I juni 1920 noterades att förbundet hade fått 1 000 kronor till *Morgonbris* och agitation det närmaste halvåret.⁶⁰ I november hade

56. Protokoll förda vid Sveriges femte socialdemokratiska kvinnokongress, 16–18/2 1920, S-kvinnor, ARAB, s. 18–21.

57. Nelly Thüring, "Klubbarna och agitationsarbetet", *Morgonbris* 1920, nr 11, s. 2–3. Citat s. 3. Se även Jonsson & Neunsinger (2012) s. 148–149.

58. Nelly Thüring, "Klubbarna och agitationsarbetet", *Morgonbris* 1920, nr 11, s. 2–3. Citat s. 3.

59. Protokoll 30/10 1919, Centralstyrelsen, S-kvinnor, ARAB.

60. Protokoll 22/6 1920, Förbundsstyrelsen, Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund (SSKF), S-kvinnor, ARAB.

partiet anslagit 2 000 kronor till agitation och LO 500 kronor.⁶¹ I slutet av 1920 konstaterades att förbundet av ekonomiska skäl inte hade kunnat ordna några egna agitationsturnéer, men att Ruth Gustafson, Nelly Thüring, Agda Östlund och Anna Johansson-Visborg hade varit ute på flera turnéer som ordnats av kvinnoklubbar, kvinnodistrikt, partidistrikt och arbetarekommuner. Även Amanda Frösell, Anna Svensson och Signe Wessman hade rest runt, men inte på lika omfattande turnéer. Förbundet hade skickat ett cirkulär till alla arbetarekommuner med uppmaning om att medverka till nybildning av kvinnoklubbar. Förutom detta löpande arbete med att höja organiseringsgraden tog förbundsstyrelsen fram en broschyr särskilt riktad till kvinnor inför de kommunala valen. *Vår rätt och plikt*, författad av Signe Wessman, trycktes i 5 000 exemplar.⁶² Detta bekräftar tidigare resultat att vid knappa resurser satsade man mer på indirekta kampanjkanaler, i form av skriftlig agitation, och att samarrangemang var en strategi för att trots allt kunna anordna möten. Här märks också förbundets roll som pådrivare för att andra delar av partiet skulle höja ambitionen när det gäller att organisera kvinnor.

Sammanfattningsvis användes den allmänna rösträtten som argument för att bilda ett socialdemokratiskt kvinnoförbund och det fanns långt gångna planer på att starta ett sådant redan 1919. Även om det formella förbundsbildandet dröjde organiserade de socialdemokratiska kvinnorna kampanjaktiviteter inför marsvalen 1919. Val av kampanjkanaler gjordes utifrån begränsade resurser; indirekta kampanjkanaler prioriterades både på grund av dålig ekonomi och bristen på tillgängliga talare.

"Föragation" våren 1921

I detta avsnitt behandlas agitationsturnéer arrangerade av kvinnoförbundet under våren 1921. Dessa genomfördes under en period då partiet planerade för att nå ut till kvinnliga väljare. Den 6–8 februari 1921, kort efter att den vilande rösträttsreformen hade bekräftats, höll SAP en valledarkonferens. I den konfidentiella valhandledning som sedan publicerades varnade man för att partiet kunde "drabbas av en katastrof" om inte kvinnorna mobiliserades. Inför valkampanjen föreskrevs att man skulle ordna speciella kvinnomöten och att varje partidistrikt skulle ar-

61. Protokoll 18/11 1920, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

62. Styrelse- och revisionsberättelse för år 1920, SSKF, S-kvinnor, ARAB s. 1.

Aftonunderhållning

anordnas

Tisdagen den 15 mars 1921 kl. 7,30 e. m. (på slaget)
i Samskolans högtidssal.

Föredrag av fru Nelly Thüring

(från Göteborg)

Ämne: "Vad väntar 1921 av Sverges kvinnor?"

Violinsolo

av fröken

ILONA von REGE CZY

från UNGERN.

Solosång

av folkskoleläraren

GUSTAV ARN

i TORSVIK.

Vid pianot: Fru SIGNE TORELL.

Allmänheten, och särskilt kvinnor ur alla samhällsklasser, inbjudas!

ENTRÉ 50 ÖRE

BILJETTER tillhandahållas hos de kooperativa affärerna, Sjädis pappershandel, O. Holm, G. Söderberg i Torsvik, Fritz Flodin i Bergsätra och A. Norr i Åga samt vid ingången till lokalen.

ARBETSLÖSA erhålla gratis biljetter av O. Holm i Torsvik, F. Flodin i Bergsätra och C. G. Holm i Brevik.

Lidingö Arbetarekommun.

beta för att värva kvinnor som medlemmar. Det var män som tillskrevs huvudansvaret för att kvinnor skulle avge sin röst; de uppmanades att ta "sina hustrur, kvinnliga anförvanter och bekanta med vid valet".⁶³ Här beskrevs också valarbetets olika faser. Till en början handlade det om förberedelser som att upplysa människor om att de hade rösträtt, att samla in pengar till valfonden och att få valorganisationen på plats. Den egentliga valkampanjen skulle starta först i slutet av sommaren.⁶⁴ Kvinnoförbundet började dock använda direkta kampanjkanaler flera månader tidigare, vilket nu ska undersökas med avseende på hur turnéerna organiserades, bekostades och rapporterades.

Direkt efter valledarkonferensen vände sig kvinnoförbundets styrelse till kvinnoklubbar och kvinnodistrikt för att börja med "föragitation" under våren 1921, då ungefär 300 föredrag genomfördes i förbundets regi, ibland i samarbete med andra delar av partiet.⁶⁵ Ett exempel är att när Hulda Flood reste runt i Skåne, där hon höll 32 möten och bildade 11 nya klubbar, var turnén ordnad i samarbete med Skånes partidistrikt, medan förbundsstyrelsen efteråt uppmanade Skånes kvinnodistrikt att sköta uppföljningen av de nya klubbarna.⁶⁶ Det är därmed svårt att helt särskilja möten arrangerade av förbundet från sådana som anordnades av partidistrikt, kvinnodistrikt eller enskilda arbetarekommuner.

Muntlig agitation krävde inte bara medel för att täcka resekostnader och ersättning till agitatorerna, utan också tillgängliga talare. Redan i januari 1921 hade förbundsstyrelsen planerat för "sträckturnéer", men de kunde inte genomföras då ingen av de kvinnor som brukade engageras kunde lämna Stockholm någon längre tid.⁶⁷ Göteborgsbaserade Nelly Thüring hade i slutet av 1920 sålt sin fotografiateljé för att kunna ägna sig mer åt politiken. De två barn hon som frånskild förälder hade ansvar för befann sig på internatskola i England.⁶⁸ Att hon hade möjlighet att göra långa turnéer var troligen en bidragande orsak till att hon fick så många uppdrag. Under våren 1921 höll hon drygt 70 föredrag i sträck för kvinnoförbundets räkning, under en resa som varade i flera måna-

63. *Handledning för Socialdemokratiska Arbetarepartiets valrörelse* (Stockholm 1921) s. 9.

64. *Handledning för Socialdemokratiska Arbetarepartiets valrörelse* (Stockholm 1921).

65. Styrelse- och revisionsberättelse för år 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB s. 1–2.

66. Protokoll 31/5 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

67. Protokoll 24/1 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

68. Nils Thüring, "Nelly Thüring: Den långa och svåra vägen", opublicerat manuskript, u. å.

der. Under februari och mars 1921 talade hon i Stockholms län, både för kvinnoklubbar och på möten med arbetarekommuner. I april reste hon i Halland och under maj i Medelpad och Jämtland.⁶⁹ Även andra kvinnliga agitatorer gjorde längre resor under våren, exempelvis turnerade Agnes Söderqvist i Småland medan Ruth Gustafson besökte både Dalarna och Närke.⁷⁰ Denna omfattande muntliga agitation fungerade även indirekt som en form av skriftlig agitation eftersom resetalarnas framträdanden rapporterades ingående i *Morgonbris*. Att redovisa antalet besökta platser och nybildade kvinnoklubbar var ett etablerat sätt att utvärdera agitationsturnéer.⁷¹ Sådan rapportering hade ett mobiliserande budskap: att den socialdemokratiska kvinnorörelsen var på frammarsch.

Även om de positiva referaten dominerade förekom rapporter om motstånd. Halland beskrevs, med en metafor hämtad från jordbruket, som "hårdarbetad mark". Inför ett av Nelly Thürings föredrag där hade det inte ens gått att ordna lokal:

Priluftsmöten äro vi ju ej rädda för, men inte vilja vi kvinnor gärna stå på landsvägen i början av april och avlyssna ett föredrag, för att inte tala om svårigheterna för talarinnan.⁷²

Det rapporterades också att utsända affischer ibland inte hade satts upp inför mötena, vilket föranledde en kommentar av förbundsordföranden Signe Wessman som menade att detta ointresse för kvinnorörelsen var oförlåtligt, "särskilt inför den tid vi nu gå till mötes".⁷³ Den kvinnliga rösträtten användes alltså som ett argument för att lokala partiorganisationer skulle hjälpa till i arbetet med att organisera kvinnor inom socialdemokratien.

Vid sidan av förbundets egen tidskrift spelade den lokala partipressens bevakning en viktig roll vid genomförandet av talarturnéer. Nelly Thürings turné i Medelpad, arrangerad i samarbete med kvinnodistriktet, inleddes med ett tal i Sundsvalls Folkets park efter stadens första majdemonstration.⁷⁴ Den socialdemokratiska dagstidningen *Nya Samhället*

69. "Vårens agitationsarbete bland kvinnorna", *Morgonbris* 1921, nr 7, s. 7–8.

70. "Vårens agitationsarbete bland kvinnorna", *Morgonbris* 1921, nr 7, s. 7–8.

71. Jonsson & Neunsinger (2012) s. 149.

72. "Vårens agitationsarbete bland kvinnorna", *Morgonbris* 1921, nr 7, s. 7–8.

73. "Vårens agitationsarbete bland kvinnorna", *Morgonbris* 1921, nr 7, s. 8.

74. *Nya Samhället* 2/5 1921.

publicerade upprepade gånger resplanen, ett späckat schema med möten på nya platser varje dag och dubbelmöten på helgerna.⁷⁵ Här infördes även uppmaningar att besöka mötena och mötesreferat där både talaren, arrangörerna och publiken recenserades. Nelly Thüring beskrevs som en av den socialdemokratiska kvinnorörelsens mest framstående talare och hennes framställningssätt som både sakligt och fängslande. Oftast rapporterades om god uppslutning och välordnade arrangemang med musik och servering.⁷⁶ På en ort hade mötet dock blivit "sorgligt fåtaligt besökt", vilket föranledde följande förmanande ord: "Tillfälle att rehabilitera sig ges dock, Vivstavarvs kvinnor, i det att fru Thüring godhetsfullt lovat att än en gång hålla sitt intressanta föredrag."⁷⁷ Mötena på andra platser hade enligt tidningen samlat mellan 125 och 150 deltagare, medan talet i Skönsbergs Folkets hus hölls inför 350 åhörare.⁷⁸ Dessa siffror ska givetvis betraktas som ungefärliga och de utgör liksom rapporterna i *Morgonbris* exempel på samspelet mellan muntlig och skriftlig agitation.

Att organisera långa talarturnéer var ett av kvinnoförbundets sätt att hålla kostnaderna nere, särskilt vid resor norrut.⁷⁹ Thüring fortsatte i mitten av maj direkt till Jämtland, där det till skillnad från i Medelpad inte fanns något kvinnodistrikt. Turnén kom till stånd genom ett samarbete mellan förbundet och partidistriktet och i referatet betonades just att landskapet saknade självständiga sammanslutningar för socialdemokratiska kvinnor, även om arbetarekommunerna hade kvinnliga medlemmar. Thürings resor betecknades med ytterligare en jordbruksmetafor som "ett verkligt djupplöjningsarbete".⁸⁰ I ett brev till förbundets ordförande Signe Wessman gav hon en öppen hjärtig skildring av resan. Många av kvinnorna hon mött hade varit entusiastiska över hennes besök, men de tvekade inför att bilda kvinnoklubbar och få vågade enligt Thüring sitta i en styrelse. En ny klubb i Östersund var det enda resultatet av denna turné på ett organisatoriskt plan. Thüring tipsade dock om enstaka personer på andra platser som hon bedömde kunde utvecklas till goda organisatörer:

75. *Nya Samhället* 3/5 och 7/5 1921.

76. *Nya Samhället* 3/5, 9/5 och 11/5 1921.

77. *Nya Samhället* 7/5 1921.

78. "Kvinnodistriktets agitation: En rad lyckade fäster på olika platser", *Nya Samhället* 9/5 1921.

79. Jonsson & Neunsinger (2012) s. 150.

80. "Vårens agitationsarbete bland kvinnorna" *Morgonbris* 1921, nr 7, s. 7–8.

I Ytterån har jag upptäckt en liten Fru som jag hoppas vi kan få nytta av. Skollärare Engströms Fru. En liten käck och intresserad tös, som nog kan bli mogen en gång för att ta hand om Jämtland.⁸¹

Thürings uppmaning till Wessman om att ta kontakt med denna potentiella framtida ledare visar att talarturnéerna krävde uppföljning.

Trots benämningen "föragitation" syftade dessa turnéer under våren 1921 inte bara till att värva röster inför valet, utan de var också ett led i att bygga upp organisationen genom att stimulera till bildandet av nya kvinnoklubbar. Samtidigt var turnéer i områden där det inte redan fanns lokala klubbar eller kvinnodistrikt kostsamma och kunde bara genomföras när det fanns ekonomiskt utrymme.⁸² Att förbundet fick särskilda tillskott för agitation kan relateras till SAP:s mer allmänna satsning på att mobilisera kvinnors röster. Flera av turnéerna arrangerades också i samarbete med lokala partiorganisationer.

En broschyr om kvinnors rätt och plikt att rösta

Förutom agitationsturnéerna satsade kvinnoförbundet även på skriftlig agitation genom att under våren ge ut Nelly Thürings 16-sidiga broschyr "Vad väntar 1921 av Sverges kvinnor".⁸³ Denna ska här analyseras med fokus på hur röstberättigade kvinnor tilltalades och benämndes.

Införandet av allmän och lika rösträtt beskrevs inledningsvis som en historisk händelse, en förutsättning för "det demokratiska tidevarv" som ställdes mot "[d]et autokratiska eller fåtalsväldets tidevarv".⁸⁴ Thüring inskräppte att folket nu hade ansvaret för hur samhället styrs och att den nyvunna medborgarrätten motsvarades av en plikt att rösta. Till skillnad från samtida probleminriktade beskrivningar av kvinnor som en ovan och oberäknelig väljargrupp, betonade Thüring att röstplikten gällde såväl män som kvinnor.⁸⁵ Snarare än att fokusera på skillnader mellan manliga och kvinnliga väljare gjorde hon en åtskillnad mellan "ansvarskännande medborgare" som förutom att gå och rösta även

81. Brev från Nelly Thüring till Signe Wessman 27/5 1921, Inkomna agitationsrapporter och andra rapporter 1907–1930, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

82. Jonsson & Neunsinger (2012) s. 150.

83. Nelly Thüring, *Vad väntar 1921 av Sverges kvinnor?* (Stockholm 1921). Broschyren trycktes först i 10 000 exemplar och sedan i ytterligare 5 000 exemplar, Protokoll 11/4 1921, 14/7 1921 och 26/9 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

84. Thüring (1921) s. 3.

85. Thüring (1921) s. 4.

ansluter sig till ett parti och ”den ansvarslöse medborgaren, man eller kvinna” som stannar hemma på valdagen.⁸⁶ För att bemöta en i samtiden vanlig invändning underströk Thüring att medborgarnas fullföljande av sin ”röstplikt” inte behövde ta särskilt mycket tid i anspråk och inte på något sätt hotade kvinnors övriga plikter.⁸⁷ Hon utgick visserligen från att ”kvinnorna i allmänhet” var okunniga om politik, men relaterade inte detta till oförmåga utan till brist på tid för att ”läsa tidningar, gå på föredrag, möten o. d.”⁸⁸ Kvinnor karaktäriserades alltså som likställda män, kapabla och skyldiga att utöva sitt politiska medborgarskap, men i behov av bildning.

Texten präglas av en spänning mellan en folkbildande ansats och mer agitatoriska drag, mellan en ambition att ge kvinnliga väljare tillräckliga kunskaper om olika ideologier för att bilda sig en välgrundad politisk uppfattning och på samma gång värva socialdemokratiska röster. Thüring gick inte in på det socialdemokratiska partiets program direkt, utan gav först en översiktlig beskrivning av vilka huvudsakliga ideologier och partier valet stod mellan. Hon uppmanade läsaren att skapa sig en egen uppfattning:

Detta är i korthet en definition på de olika partierna. Men studera själv de olika programmen, tag reda på vad de *gjort* under föregående år och framför allt *tänk själv*.⁸⁹

Efter en mer ingående beskrivning av socialismens grundidéer och aktuella, konkreta förslag om socialisering, lösning av jordfrågan, sociala reformer med mera återkom hon till detta budskap:

studera själv hela det socialistiska programmet i alla dess detaljer, opartiskt, lugnt och sakrikt, och jag är övertygad om, att ni skola instämma med mig uti att endast häri kunna vi finna räddningen undan det kaos som nu råder i hela världen.⁹⁰

Här tilltalade Thüring kvinnor som rationella, skötsamma politiska aktörer samtidigt som socialismen beskrevs som det enda logiska valet.

86. Thüring (1921) s. 5–6.

87. Thüring (1921) s. 4–5.

88. Thüring (1921) s. 5.

89. Thüring (1921) s. 5–7, citat s. 7.

90. Thüring (1921) s. 15.

Även när det gällde den mer omvälvande samhällsomdaning som Thüring förespråkade, bortom riksdagsvalet, tillskrevs kvinnor en avgörande roll. Män hade byggt det gamla samhället; i arbetet med att bygga upp det nya, socialistiska samhället behövdes "även kvinnornas medverkan".⁹¹ Hon uttryckte en förhoppning att första världskriget "var slutet på den tidsepok då *makten* triumferade över *rätten*" och frågade sig "är det just kvinnorna, som, genom sin insats i den nya tiden, skola få *rätten* att triumfera över *makten*".⁹² I detta sammanhang appellerade Thüring inte till kvinnors rationalitet, utan gav snarare uttryck för en komplementär syn på kön:

Manlig kraft och styrka, logisk tanke och beräkningsförmåga finns det nog utav förut. Vad vi behöva som ett komplement härtill är mera hjärta, mera varm medkänsla, som inte alltid dagtingar med beräkningen, när det gäller arbetet för en sargad, lidande mänsklighet.⁹³

Med formuleringar som för tankarna till Ellen Keys idé om samhällsmoderlighet hoppades Thüring att det skulle bli "de goda, de självuppoffrande, de kvinnliga kvinnorna, som tillföras det offentliga arbetet".⁹⁴ I broschyren fanns således både uttryck för särartsargument och ett likställighetstänkande.

Den vanligaste benämningen i skriften är "vi kvinnor" och Thüring tilltalade därmed ett samlat kvinnokollektiv. Följande citat med mer klassbetonade epitet utgör ett undantag:

Den ringa och ofta föraktade statarhustrun, tjänsteflickan, arbeterskan och arbetarehustrun kan nu med stolt hållning och frimodig blick möta den anstolte godsherren eller den dryge penningfursten vid valurnan, ty *där* betyder hon nu lika mycket som han.⁹⁵

Poängen var här inte att betona enskilda sakfrågor där kvinnor ur arbetarklassen antogs ha särskilda intressen inför valet, utan att understryka att alla hade en likvärdig röst.

91. Thüring (1921) s. 10.

92. Thüring (1921) s. 10.

93. Thüring (1921) s. 16.

94. Thüring (1921) s. 16.

95. Thüring (1921) s. 4.

Precis som ledande manliga socialdemokrater framhöll alltså Thüring att kvinnors nyvunna medborgarrätt innebar en plikt att rösta, men denna plikt och det medföljande ansvaret att orientera sig om politiska frågor betraktade hon samtidigt som något att glädjas över. I linje med denna syn på kvinnor som fullvärdiga medborgare var skriften utformad som agitation i form av upplysning. Röstberättigade kvinnor tilltalades inte bara i egenskap av väljare utan tillskrevs en central roll i ett nytt, demokratiskt och socialistiskt samhälle. Därmed räckte det inte att rösta; kvinnor uppmanades även att bilda sig och att bli medlemmar i ett parti. Kvinnor framställdes i den meningen som rationella politiska medborgare, men förväntades samtidigt bidra till samhällsbygget med en särskild förmåga till medkänsla och moraliska ställningstaganden.

Kvinnliga talare – en efterfrågad resurs

Skriftlig agitation, en indirekt kampanjkanal, kunde fungera som inkomstkälla för kvinnoförbundet och skapa ekonomiska förutsättningar för de mer direkta kampanjkanalerna. Exempelvis genererade Thürings broschyr cirka 700 kronor i inkomster.⁹⁶ Vidare förespråkade hon att man skulle öka ansträngningarna att sälja *Morgonbris*, inte bara för att sprida budskapet, utan också för att stärka kassan och därmed få råd med mer agitation.⁹⁷ Utöver dessa strategier vände sig förbundsstyrelsen i maj 1921 till Gustav Möller med krav på ett särskilt tillskott inför valen. Utifrån ett förhandsbesked om 6 000 kronor kunde själva valkampanjen planeras mer i detalj.⁹⁸ Förutom att arrangera egna talarturnéer intog kvinnoförbundet under månaderna närmast valet en samordnande roll när det gällde den muntliga agitationen riktad till kvinnliga väljare. Detta ska nu undersökas i perspektivet att de ledande medlemmarnas tid och engagemang var en viktig resurs inte bara för förbundet utan för partiet som helhet.

I slutet av maj 1921 ordnade förbundsstyrelsen ett gemensamt valmöte för aktiva i Stockholmsområdet med representanter för både kvinnoklubbar och fackföreningar.⁹⁹ Kvinnodistriktet vände sig också till förbundsstyrelsen för att få förslag på kvinnliga talare. Exempelvis efter-

96. Protokoll 3/11 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

97. Nelly Thüring, "Morgonbris", *Morgonbris* 1921, nr 8, s. 7.

98. Protokoll 31/5 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

99. Protokoll 7/6 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

lyste Västgöta-Dals kvinnodistrikt en talare och fick svaret att de kunde förfoga över Ruth Gustafson under två veckor, samt ett ekonomiskt stöd om 15 kronor per möte.¹⁰⁰ Att efterfrågan på de mest rutinerade talarna blev stor när valet närmade sig framgår i en av de få längre brevväxlingar angående valkampanjen 1921 som finns bevarade i SSKF:s arkiv.

I mitten av juni skrev Bernhardina Bengtsson till Signe Wessman eftersom hon som representant för Blekinge kvinnodistrikt hade blivit inbjuden till Blekinge partidistrikt för att ge sina synpunkter om agitationen inför valet. Tre stora friluftsmöten skulle ordnas i början av juli, med F.V. Thorsson som talare, och Bengtsson hade fått igenom att även en kvinnlig talare skulle framträda. Hon ville därför komma i kontakt med Nelly Thüring, som för tillfället befann sig på talarturné i Södermanland.¹⁰¹ Signe Wessman vände sig till partidistriktet där och bad dem att släppa ifrån sig Thüring under turnéns två sista dagar.¹⁰² Försöket att engagera Thüring lyckades inte – och efter nekande svar även från Agda Östlund, Ruth Gustafson och Hulda Flood vädjade Bernhardina Bengtsson till Agnes Söderqvist att komma:

Det vore förargligt att inte få någon kvinnlig talare till dessa möten då nu gubbarna för en gångs skull gått med på att ha en sådan. Jag är förtvivlad över alla nej jag fått.¹⁰³

Till slut kunde hon meddela att Söderqvist skulle komma. Bengtsson beskrev också mer i allmänhet hur hon försökt övertyga partidistriktets styrelse om vikten av att ta hänsyn till kvinnor i valkampanjen:

Jag påminde dem om deras skyldigheter gent emot de nya väljarskara-
rorna, kvinnorna och påpekade att hänsyn måste tagas därtill att
kvinnorna vid de olika agitationsmetoderna vill också någon gång
höra talare från sitt eget kön.¹⁰⁴

100. Protokoll 31/5 1921 och 14/7 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

101. Brev från Bernhardina Bengtsson till Signe Wessman, 12/6 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

102. Kopia av brev från Signe Wessman till Gunnar Svensson, Södermanlands distriktsstyrelse, 16/6 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

103. Brev från Bernhardina Bengtsson till Agnes Söderqvist, 25/6 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

104. Brev från Bernhardina Bengtsson till Signe Wessman, 28/6 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

Liksom Thüring tidigare gjort gällande i *Morgonbris* framhölls alltså att vikten av att den muntliga agitationen riktad till kvinnliga väljare genomfördes av kvinnliga talare.

Ett sätt att hantera bristen på kvinnliga talare var att använda transportmedel som möjliggjorde flera framträdanden per dag. SAP har tidigare beskrivits som snabba att satsa på tekniska nymodigheter och inför valet 1911 väckte de ”röda bilarna” mycket uppståndelse.¹⁰⁵ Bernhardina Bengtsson nämnde att hon själv skulle medverka vid ”bilturnéer å landsvägarna på söndagar samt motorbåsturer till öarna i skärgården [...] det lilla jag kan och förmår”.¹⁰⁶ Nelly Thürings månadslånga turné i Södermanland ägde i stället rum på motorcykel, som kördes av partiexpeditören Gunnar Svensson medan Thüring satt i sidovagnen. Lokaltidningen *Folket* kommenterade detta särskilt vid en intervju med Thüring:

Detta utmärkta fortskaffningsmedel har anlitats för att möjliggöra dubbelmöten varje afton. Oaktat denna intensiva talareverksamhet kände fru Thüring ingen trötthet efter den långa turnén i länet utan förklarade sig vara i utmärkt form.¹⁰⁷

Signe Wessman kommenterade det höga tempot i en personlig hälsning till Nelly Thüring:

Var vänlig och hälsa den 'lilla Gunnar' att han inte sliter ut dig på landsvägarna. Det är många kvinnor i det här landet som vill höra dig.¹⁰⁸

I efterhand har Thüring beskrivit valkampanjens resor och många framträdanden som mycket påfrestande för hennes hälsa.¹⁰⁹

Bland de erfarna kvinnliga agitatorerna fanns två som tillhörde det tjugotal huvudtalare partistyrelsen skulle förfoga över i slutet av valkampanjen. Från och med 1 augusti 1921 förväntades Ruth Gustafson och Nelly Thüring vara beredda att medverka vid möten under lördagar

105. Gröning (1988) s. 84–86.

106. Brev från Bernhardina Bengtsson till Signe Wessman, 28/6 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

107. Citat återgivet från Nils Thüring, ”Nelly Thüring: Den långa och svåra vägen”, opublicerat manuskript, u. å.

108. Kopia av brev från Signe Wessman till Nelly Thüring, 16/6 1921, SSKF, ARAB.

109. Nils Thüring, ”Nelly Thüring: Den långa och svåra vägen”, opublicerat manuskript, u. å.; Jfr Florin (2006) om utmattning hos LKPR:s resetalare s. 272–276.

och söndagar samt en längre turné.¹¹⁰ Utöver dessa framträdanden reste Thüring under augusti återigen i Södermanland, nu i regi av Stockholms stads och läns kvinnodistrikt – med ekonomiskt stöd från både förbundet och partidistrikten i Stockholms län och Uppsala län. Hon höll nio föredrag och särskilda affischer trycktes inför dessa.¹¹¹ Flera av valmötena refererades i *Social-Demokraten*, exempelvis det som hölls den 30 augusti 1921 i Södertälje. Innehållsmässigt utgick föredraget från den broschyr som diskuterats ovan, och enligt referatet mottogs det ”med stormande bifall” av minst 1 000 åhörare.¹¹² Dessa uppgifter måste givetvis tolkas utifrån att tidningen var socialdemokratins huvudorgan. Förutom mötesreferat av traditionellt snitt porträtterades också Nelly Thüring i en längre intervju. I kraft av sina många möten med de nya väljarna – hon räknade själv till uppemot 25 000 åhörare totalt under sina turnéer – tillskrevs hon kunskap om huruvida kvinnorna skulle rösta:

[T]ill min stora glädje har jag erfarit att kvinnorna i detta avseende visst icke stå männen efter. Jag anser mig ha nog så starka skäl att vara mycket optimistisk i fråga om kvinnornas deltagande i valet.¹¹³

Oavsett om denna prognos var Thürings genuina övertygelse eller ej, utgör citatet ett exempel på hur frågan om ifall kvinnor som grupp var mogna för rösträtten eller ej genomsyrade valkampanjen.

Under de sista veckorna inför valet tycks efterfrågan på kvinnliga talare ha varit mycket stor. Ett vykort från Signe Wessman den 3 september 1921 meddelade:

Folk börjar få lite valfeber nu och skicka telegram, det ena efter det andra med begäran att få Nelly Thüring. Så skall det låta. Det stora felet är bara att du inte räcker till mer än en plats åt gången.¹¹⁴

110. *Handledning för Socialdemokratiska Arbetarepartiets valrörelse* (Stockholm 1921) s. 7.

111. Protokoll fört vid utskottsmöte i södra Folkets hus bibliotek den 28/7 1921, Protokoll fäst vid VU:s möte 16/9 1921, Stockholms stads och läns socialdemokratiska kvinnodistrikt, ARAB.

112. ”Ett lyckat valmöte i Södertälje”, *Social-Demokraten* 31/8 1921.

113. ”Kvinnorna skola helt visst ej utebli”, *Social-Demokraten* 27/8 1921.

114. Vykort från Signe Wessman till Nelly Thüring, 3/9 1921, citerat ur Nils Thüring, ”Nelly Thüring: Den långa och svåra vägen”, opublicerat manuskript, u. å.

Thüring var den mest anlitade kvinnliga socialdemokratiska talaren under valåret 1921, men långtifrån ensam om att agitera för kvinnoförbundet. I en sammanställning som gjordes kort efter valet räknade styrelsen till att man under själva valkampanjen, det vill säga "föragationen" borträknad, hade ordnat 236 föredrag med sammanlagt 24 kvinnliga talare.¹¹⁵ I denna sammanställning ingick även Thürings framträdanden i förbundets regi. Utöver dessa medverkade hon som framgång även vid möten ordnade av både partiet centralt och av olika distrikt, arbetarekommuner och kvinnoklubbar. Enligt hennes egna beräkningar framträdde hon vid totalt 312 möten under den långa valkampanj hon inlett i november 1920.¹¹⁶

Som framgång av detta avsnitt innebar kvinnors rösträtt nya möjligheter att utverka medel för agitation riktad till kvinnor och det förekom även att socialdemokratiska kvinnor använde behovet av att nå ut till kvinnliga väljare som argument för att lokala partiorganisationer skulle engagera kvinnor som talare vid valmöten. Uppfattningen att det var just kvinnor som hade bäst förutsättning att nå fram till potentiella kvinnliga väljare ledde samtidigt till att rutinerade kvinnliga agitatorer blev mycket eftersökta. Förbundet agerade som förmedlare av denna centrala resurs och talarna användes intensivt genom nya färd sätt.

Valupprop riktade till olika kategorier av kvinnor

Kvinnoförbundet använde även indirekta kampanjkanaler i stor skala och framställde fyra egna valupprop i en upplaga av nära 300 000 exemplar för gratis utdelning under valrörelsen.¹¹⁷ Förutom spridning genom resetalare delades dessa upprop ut genom partiets ordinarie valorganisation, till exempel by- och sockenombud på landsbygden.¹¹⁸ Texterna återpublicerades även i ett valnummer av *Morgonbris* som såldes i över 18 000 exemplar.¹¹⁹ Frågan är nu hur kvinnor tilltalades i valuppropen och vilka politiska frågor som prioriterades. Som bakgrund kan nämnas att till skillnad från valrörelsen 1920, då socialiseringsfrågan varit

115. Protokoll 26/9 21, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

116. Nils Thüring, "Nelly Thüring: Den långa och svåra vägen", opublicerat manuskript, u. å. s. 14.

117. Styrelse- och revisionsberättelse för år 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

118. Protokoll 14/7 1921, Förbundsstyrelsen, SSKF, S-kvinnor, ARAB.

119. Styrelse- och revisionsberättelse för år 1921, SSKF, S-kvinnor, ARAB; *Morgonbris* nr 9 1921.

framträdande, var det ingen enskild sakfråga som dominerade inför valet 1921. Försvaret, nykterhetsfrågan, socialpolitik och statens utgifter är exempel på frågor som debatterades. Andra aktuella frågor var att högern ville införa skyddstullar och avskaffa åttatimmarsdagen, vilket socialdemokraterna motsatte sig.¹²⁰

Just arbetstidsfrågan stod i fokus för ett valupprop som särskilt riktade sig "Till de fackligt organiserade kvinnorna". Här inkluderades den potentiella väljaren i "arbetareklassen" och tilltalades omväxlande med epiteten "kamrat", "kvinna" och "fackföreningskvinna". Åttatimmarsdagen beskrevs som avgörande "för varje inom industrin arbetande kvinna", men också viktig "för kvinnan i allmänhet" – dess betydelse var uppenbar för "varje tänkande kvinna". Man varnade för att lagen var provisorisk och skulle sluta gälla 1923 om inget nytt beslut fattades. Det var bland annat för att bemöta detta hot som det framställdes som viktigt att rösta. Även andra sakfrågor nämndes, såsom arbetslöshetsförsäkringen och strejkrätten. Frågan om kvinnors valdeltagande sattes explicit i relation till farhågorna om att kvinnor skulle rösta mer konservativt, men i mobiliserande ordalag: "Reaktionen sätter sitt hopp till kvinnorna. Den tror, att kvinnorna i stor utsträckning skola komma att gå dess ärenden." I relation till detta hot uppmanades fackligt engagerade kvinnor att både rösta och delta aktivt i valkampanjen: "riktigt klassmedveten är du icke, om du uraktlåter att delta i valet och i valagitationen."¹²¹ Här tilltalades inte ett generellt kvinnokollektiv, utan det tilltalade subjektet är en lönearbetande, fackligt aktiv kvinna.

I valuppropet "Mödrars och barns rätt", författat av Anna Sterky, omtalades kvinnor framför allt i sammansättningen "arbetarklassens kvinnor". Författaren uttryckte förhoppningar om att arbetet för kvinnors rösträtt skulle visa sig mödan värd. Liksom i samband med förbundsbildandet betonade hon enheten inom partiet: "Män och kvinnor inom arbetareklassen ha gemensamma intressen." Sociala reformer för att förbättra villkoren för kvinnor och barn beskrevs dock som något som "i synnerhet bör påkalla kvinnornas varmaste intresse". En särskilt utsatt "kategori bland arbetareklassens kvinnor" var enligt Sterky fattiga änkor som hade svårt att försörja sina barn. Det var dock inte dessa änkor som tilltalades, även om de beskrevs med ett inifrånperspektiv:

120. Esaiasson (1990) s.127.

121. "Till de fackligt organiserade kvinnorna", SSKF, S-kvinnor, ARAB.

Vem av oss kvinnor känner icke deras svårigheter. Vi ha dem omkring oss bland grannar, släktingar och vänner. Många av oss ha själva växt upp i ett dylikt hem.

Utifrån den tänkta invändningen att kvinnor ur alla samhällsklasser kunde bli änkor preciserades varför den fattiga ankans situation var en klassfråga: olycksfall drabbade arbetare i högre grad, sämre bostadsförhållanden och sjukdomar förkortade livslängden för manliga arbetare. För att få en lösning på detta behövdes både "en stark socialdemokratisk fraktion i riksdagen" och "socialdemokratiska kvinnliga representanter i riksdagen".¹²² Här betonades alltså inte bara vikten av att rösta utan potentiella väljare uppmärksammades också på representationsfrågan.

Behovet av socialdemokratiska kvinnor i riksdagen betonades ännu starkare i Amanda Frösells valupprop: "Några synpunkter angående vården åt barnaföderskor. Ett giv akt till arbetareklassens mödrar". Hon redogjorde för hur de socialdemokratiska kvinnorna hade agerat för kommunala förlossningshem och hur denna fråga hängde samman med barnmorskors utbildning. Frösell hänvisade till egna negativa erfarenheter av en osympatisk barnmorska och antydde att barnafödande kvinnor hade den verkliga sakkunskapen i dessa frågor – inte manliga riksdagsmän eller Medicinalstyrelsens sakkunniga:

[S]kulle vi, icke sakkunniga kvinnor, som dock få lägga våra liv i barnmorskans händer, få uttala oss om saken, äro vi nog överens om att "endast det bästa är gott nog" vid ett sådant tillfälle.

När frågan skulle tas upp i riksdagen nästa gång hoppades hon att det skulle finnas "så många av den arbetande klassens kvinnor där som möjligt för att kunna tala i egen sak och av egen erfarenhet". Behovet av förlossningshem var enligt Frösell som störst i fattiga, trånga hem, där det inte fanns så goda förutsättningar att sköta hygien och få vila ut i lugn och ro – hem där "kvinnan nödgas stiga upp kanske redan tredje eller femte dagen" och därmed riskerade livslånga komplikationer. I detta valupprop drogs även en konfliktlinje mellan stad och land: medan det i städerna fanns såväl bostadsinspektriser som tillgång till läkare och sköterskor var det vanligt att man på landsbygden endast kom i kontakt med en barnmorska. Avslutningsvis uppmanades "kvinnorna" att "rösta

122. "Mödrars och barns rätt", SSKF, S-kvinnor, ARAB.

med det parti, som arbetar för skydd och rättvisa åt alla".¹²³ Dessa formuleringar kan relateras till partiets satsning på att appellera till landsbygdens kvinnor.

Förutom de tre valupprop som riktade sig till särskilda kategorier av kvinnor, tryckte förbundet det osignerade valuppropet "Hur skola vi rösta?" som utgavs nära inpå valet och är det som berörde kampen om de kvinnliga väljarna mest explicit: "Många politiska krafter äro i rörelse för att fånga vårt intresse och få oss att rösta med dem." Här tilltalades "Kvinnor inom alla arbetsområden bland småfolkets leder", vilka varnades för att låta sig skrämmas av "de moderata kvinnorna och männen". Man påminde om att högern in i det längsta hade varit emot kvinnlig rösträtt och varnade för att såväl denna som andra rättigheter snabbt kunde urholkas vid en valförlust. Ansvaret för utvecklingen låg enligt uppropet "i särskilt hög grad på oss kvinnor" med motiveringen att kvinnorna utgjorde en majoritet av de röstberättigade. De epitet som användes mest var "arbetets kvinnor" och "mödrar", men avslutningsvis förekom även andra:

Många fler frågor, som äro av stor betydelse för oss kvinnor som hustrur, mödrar, industriarbeterskor och självförsörjande kvinnor, vore att framhålla.¹²⁴

Här appellerade man alltså till flera olika och överlappande kategorier samlat.

Liksom i Thürings broschyr framhölls kvinnornas ansvar för valutgången i valuppropen, men här beskrevs kvinnor inte i samma utsträckning som ett enhetligt kollektiv. Genom epitet som "kamrat" och sammansättningar som "arbetarklassens kvinnor" markerades klasstillhörighet. Olika kategorier av kvinnor adresserades separat: i egenskap av fackligt aktiva med arbetsrättsliga intressen att bevaka, eller i egenskap av mödrar med särskild förståelse för vikten av sociala reformer och behovet av bättre mödravård. Samtidigt förekom formuleringar där hemarbetande och förvärsarbetande kvinnor tillskrevs gemensamma intressen, inte minst vad gällde vikten av att ha egna representanter i riksdagen.

123. "Några synpunkter angående vården åt barnaföderskor", SSKF, S-kvinnor, ARAB.

124. "Hur skola vi rösta?", SSKF, S-kvinnor, ARAB.

Slutdiskussion

Bildandet av Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoförbund år 1920 skedde, som påpekats i tidigare forskning, med direkt hänvisning till kvinnors nyvunna rösträtt. Genom en närmare undersökning av centralstyrelsens agerande har denna koppling understrukits. Initiativ till en extrakongress för att kunna bilda ett förbund togs redan i april 1919, men den planerade kongressen kom att skjutas upp. Redan innan förbundets bildande genomfördes kampanjaktiviteter riktade till kvinnor inför de lokala valen i mars 1919, med fokus på indirekta kampanjkanaler som i sin tur användes för att underlätta användandet av direkta kampanjkanaler på ett lokalt plan. Bland annat spreds ett tryckt föredrag om kommunala frågor med motiveringen att det var svårt att ordna kvinnliga talare. Hösten 1919 samordnade centralstyrelsen en agitationsvecka bestående av ett hundratal möten, i syfte att stimulera till bildandet av nya kvinnoklubbar. Under 1920 hade kvinnoförbundet inte tillräckliga resurser för att bekosta egna talarturnéer och uppsatsen bekräftar därmed tidigare resultat om att samarbeten med lokala och regionala partiorganisationer var en vanlig strategi i sådana lägen.

I samband med förbundsbildandet förekom intern debatt om vilka metoder som skulle användas vid utåtriktade aktiviteter i syfte att värva fler kvinnor, och benämningen "upplysning" förordades i stället för "agitation". De kampanjmetoder som kvinnoförbundet använde under valåret 1921 – att ordna valmöten och att producera skriftligt kampanjmaterial i form av en broschyr och fyra valupprop – var inga innovationer och heller inte nya för förbundets ledning. Centralstyrelsen hade tidigare ordnat liknande aktiviteter och flera av de mest tongivande agitatorerna hade lång politisk erfarenhet. Därmed kan denna undersökning bekräfta Esaiassons resultat på en punkt: att under valrörelsen användes etablerade kampanjmetoder, men i större skala än tidigare. Med hänvisning till vikten av att nå kvinnliga väljare fick förbundet extra tillskott i kassan efter påstötningar till partistyrelsen och LO. Därmed fanns resurser att genomföra turnéer med kvinnliga talare och sprida skriftligt kampanjmaterial i stora upplagor. Att så skedde innebär i sin tur att Esaiassons uppfattning att partierna misslyckades med att engagera kvinnor i valrörelsen måste revideras. Snarare gav rösträtten socialdemokratiska kvinnor nya argument för att få ekonomiskt och praktiskt stöd i ett arbete de redan bedrev sedan länge.

Undersökningen har visat att en skillnad gentemot SAP:s centralt samordnade valkampanj var att kvinnoförbundet inledde sin utåtriktade kampanj redan i början av 1921. Förbundet ordnade fler möten i egen regi under vårens så kallade "föragitation" än under månaderna närmast valet. Utöver de egna aktiviteterna agerade förbundet under sommaren som förmedlare av kvinnliga talare, vilka i och med partiets satsningar på att värva kvinnors röster hade blivit mycket efterfrågade. För att kunna använda partiets kvinnliga talare mer intensivt utnyttjades nya transportmedel som bil, motorcykel och motorbåt.

Genom en biografisk fördjupning om Nelly Thürings framträdanden under den långa valkampanjen har jag kunnat visa att hon utöver resor för kvinnoförbundets räkning under våren 1921 talade vid möten anordnade av partidistrikt, kvinnodistrikt, arbetarekommuner och kvinnoklubbar eller flera organisationer gemensamt. Under slutet av valkampanjen var hon vid sidan av Ruth Gustafson en av de två kvinnliga huvudtalare som partistyrelsen disponerade över. Kampanjaktiviteter riktade till kvinnor genomfördes alltså i större utsträckning än vad som framgår av förbundets material, vilket skulle kunna utforskas vidare genom lokalt material och fler biografiska studier av de kvinnliga talarna. Utifrån förbundets sammanställningar står det dock klart att minst ett tjugotal socialdemokratiska kvinnor framträdde vid offentliga möten inför valet 1921.

Från såväl förbundsstyrelsens som partiledningens sida framhölls kvinnornas nya ansvar i och med de nyvunna rättigheterna. Hur dessa kvinnor tilltalades varierade dock i den skriftliga agitation som bedrevs inför valet. Medan Thüring i en längre broschyr utgiven våren 1921 adresserade kvinnor som grupp utan ytterligare bestämmningar var de valupprop som publicerades närmare inpå valet mer uttryckligt riktade till olika kategorier av kvinnor: förvärvsarbetande, fackligt aktiva kvinnor respektive kvinnor i rollen som mödrar. I dessa valupprop användes även olika varianter av epitet som betonade klasstillhörighet, så som "arbetets kvinnor" och "arbetareklassens kvinnor". Samtidigt förekom sammansättningar med begreppet "småfolk", vilket både kan ses som ett uttryck för SAP:s försök att vidga sin väljarbas under denna period och en uppfattning att det var särskilt prioriterat att värva röster bland landsbygdens kvinnor.¹²⁵

125. Gröning (1988) s. 132–134.

Även om jag i denna uppsats har betonat att den kvinnliga rösträtten gav argument för särorganisering bör det samtidigt påpekas att förbundets existens snabbt kom att ifrågasättas.¹²⁶ Socialdemokratiska valmötgångar förklarades under 1920-talet ofta med lågt valdeltagande bland arbetarkvinnor, en analys som Kjell Östberg har problematiserat genom att visa att fler variabler än kön spelade in. Unga, ensamstående, lågavlönade förstagångsväljare röstade i lägre utsträckning än andra oavsett kön.¹²⁷ Den stora satsning på valkampanjen 1921 som behandlats här måste också ställas i kontrast till tidigare resultat om att kvinnoförbundets insatser under valrörelserna varierade över tid. År 1928 bedrev förbundet främst valkampanj på platser där det redan fanns kvinnoklubbar och kvinnodistrikt, 1930 ordnades inga kampanjaktiviteter i egen regi och 1932 fick förbundet inget tillskott från partiet för valarbete.¹²⁸ Inför nyvalet 1921 tycks dock införandet av allmän rösträtt ha skapat ett visst manöverutrymme för de socialdemokratiska kvinnorna och deras krav på såväl praktiskt som ekonomiskt stöd till förbundets kampanjarbete motiverades med behovet av att vinna kvinnliga förstagångsväljares röster.

Speaking up in public to win women's votes: The 1921 election campaign of the social democratic women's federation

Taking the Swedish 1919/1921 constitutional reform as a starting point, this article examines how social democratic women used the enactment of universal suffrage as an argument to gain support for the social democratic women's federation (Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund), which was founded in 1920 and replaced a looser network of local organizations. The article also analyses the extent to which the federation used direct (personal) and indirect (media) channels for voter communication, and how potential female voters were addressed in written campaign material.

Drawing on previous studies pointing out that both scarce economic resources and a lack of time for political work among its members were chal-

126. Karlsson (1996) s. 85–92.

127. Östberg (1997) s. 71–76.

128. Jonsson & Neunsinger (2012) s. 151–152.

lenges for the social democratic women's movement, the article shows that indirect channels were used in the run-up to the local elections in March 1919 due to a lack of both funding and available speakers. During 1920, in contrast, speaking tours were arranged in cooperation with local and regional organizations within the Social Democratic Labour Party (Socialdemokratiska arbetarepartiet). Contributions from the party and the Trade Union Confederation made it possible to organize more tours in the spring of 1921.

Female speakers became sought-after, since they were seen as particularly apt at addressing female voters. To illustrate this, the extensive travels of Nelly Thüring (1875–1972), who eventually became one of the first female MP:s, are examined in-depth. During the year preceding the parliamentary elections in September 1921, she held over 300 meetings. In a pamphlet published by the Federation, Thüring addressed women in general, emphasizing their new societal responsibilities in the democratic era. The four flyers published by the Federation closer to the election date instead addressed particular categories of women – mainly self-providing, unionized women or women as mothers. Epithets emphasizing a working class identity were also commonly used, in parallel with broader categorizations that can be linked to attempts to enlarge the party's electoral base.

The article contributes knowledge about the active participation of female speakers and organizers in Swedish election campaigns. Building on previous studies about the Social Democratic Labour Party's attitude towards women's separate organizing, the paper highlights how fears of losing the election because of a low turnout among women created room for maneuver – and at the same time produced recurrent remarks that women's right to vote also meant a duty to vote.

Keywords: Sweden, 20th century, gender, class, female suffrage, election campaigns, social democratic women, Nelly Thüring